

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERN MAGYAR IRODALOM ALPROGRAM

NOVÁK ANIKÓ

A KOLLEKCIÓ POÉTIKÁJA
GYŰJTÉS ÉS MUZEALIZÁLÁS TOLNAI OTTÓ MŰVEIBEN
(DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI)

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. VIRÁG ZOLTÁN

SZEGED

2014

I. A DOLGOZAT KIINDULÓ FELTEVÉSEI, ELMÉLETI BÁZISA

Orhan Pamuk 2012 áprilisában valóban megnyitotta azt a múzeumot, amiről a 2008-ban megjelent *Az ártatlanság múzeuma* című regénye szól. Adott tehát egy fikatív történet, egy valós múzeum és a fikatív történetet „hitelesítő” regény, amely tartalmaz egy múzeumi belépőjegyet is, a magyar kiadásban a 648. oldalon. Habár a múzeumnak van saját kiállítási katalógusa, a regény maga szintén annak tekinthető. A regényben 83 fejezet, a múzeumban 83 vitrin található, Kemal szigorú utasításokat ad az ő történetét megíró regénybeli Orhan Pamuknak a szöveg és a múzeum felépítését illetően is. A regény egyszerre emlékeztet kiállítási forgatókönyvre és katalógusra, nagyon tudatosan építkezik, a gyűjtemény és a szöveg párhuzamosan, együtt, egymást inspirálva formálódott, gyarapodott.

Én nem nyitok saját, valódi múzeumot, mint Pamuk, mégis valami hasonlóra vállalkozom, e szöveg terében kísérletet teszek egy fikatív kiállítás megalkotására, melynek középpontjában Tolnai Ottó művei állnak. Míg Pamuknál a valós múzeum fikatív történetét hitelesíti a regény szövege, addig itt a fikatív kiállítás a valós opusra épül, a hitelesítésre pedig a fikatív kiállításnak van inkább szüksége. *Az ártatlanság múzeuma* képlete a következőképpen módosul: adottak a Tolnai-szövegek a bennük megképződő gyűjteményekkel, múzeumokkal, egy fikatív múzeum, melynek tárgya a Tolnai-életmű és a kiállítási forgatókönyvként vagy kiállítási katalógusként is működő disszertáció. A szövegírás és a kiállításrendezés nem idegen egymástól, hiszen mindkét munka a kultúra fragmentumaiból szelektál, építkezik. A szelektálás mellett a leglényegesebb maga az elrendezés, legyen szó akár múzeumról, akár szövegről. Az elrendezés és a történet összefonódása különösen fontos a török szerző regényében, az én-elbeszélő konkrétan megszabja, mely tárgyak kerüljenek egy fejezetbe, illetve az annak megfelelő vitrinbe. Én elkerülöm a nagyon pontos utasításokat, a kiállítási forgatókönyvből csupán a bevezetőre vállalkozom, az alapötlet, a fő koncepció, a sejtések és asszociációk felvázolására, a súlypontok elhelyezésére, semmiképpen sem az elrendezés végérvényes lezárására. Végérvényesség helyett a Tolnai-opusra inkább jellemző mozgékony szerveződésre törekszem, teret hagyva az asszociációk tobzódó játékának.

A dolgozat valójában egy kísérlet arra, hogy bemutatható-e a Tolnai-életmű, illetve annak szubjektív értelmezése az irodalmi muzeológia eszközeivel egy olyan, a Tolnai-szövegek szellemiségét követő és gyakorlatban is alkalmazó kiállítás keretében, mely szem előtt tartja a fenti kritériumokat. Meglátásom szerint a gyűjtést és muzealizálást középpontba állító megközelítést, bár a szerző több mint ötven éves alkotói korszakát értelmező

szakirodalomban inkább mellékvágányként jelenik meg, a Tolnai-szövegek belső logikája indokolja, sőt meg is kívánja. A szerző szövegtereiben a gyűjtés, leltározás meghatározó aktus, témaként és szövegszervező eljárásaként egyaránt tetten érhető. A művekben nagy-nagy pontossággal rajzolódnak meg a gyűjtők különböző típusainak portréi, a guberálótól egészen a kiváló ízléssel megáldott műítészig, valamint természetesen a gyűjtemények különböző fokozatai is. A Tolnai-művek narrátorának gyűjtőszennvedélye igen szerteágazó, kiterjed képzőművészeti alkotásokra, hétköznapi használati tárgyakra, összeguberált lomokra, állatokra, furcsa, mániákus alakokra, mások textusaira, vagy akár már nem létező, különleges gyárakra, amelyeknek irodalmi privatizálása is megtörténik. Ide sorolhatjuk továbbá a szerző-én lexikonírói ténykedését, hiszen a *Tolnai Világlexikon*ából hiányzó szócikkek megalkotása is egyfajta gyűjtőmunka. A dolgozat célja, hogy a gyűjtés és muzealizálás motivikus feltérképezésén túl bemutassa, poétikailag miképpen szervezi a Tolnai-műveket a gyűjtő- és muzealizáló tevékenység. Nem kívánok behatóan foglalkozni a gyűjtőszennvedély pszichológiai okaival, inkább azt szeretném feltárni, hogyan működik a gyűjtés, a szelektálás, az elrendezés, a leltározás aktusa a Tolnai-szövegekben, milyen formákban jelenik meg az archívum, a könyvtár, a múzeum, hogyan írhatóak le és értelmezhetők a Tolnai-szövegekben megképződő kollekciónak?

A disszertáció interdiszciplinaritásra törekszik, az irodalomtörténeti, irodalomelméleti diskurzus múzeumelméleti, művészetelméleti, személtelméleti szempontokkal és az archívum teoretikus megközelítésével egészül ki (Walter Benjamin, André Malraux, Michel Foucault, Ernst Gombrich, Jaques Derrida, Jean Baudrillard, Horst Bredekamp, Andreas Huyssen, Boris Groys, Michael Thompson, Wolfgang Ernst, Arthur C. Danto, György Péter, Pernecky Géza, Ébli Gábor, Frazon Zsófia).

II. A DOLGOZAT TÉZISEI, SZERKEZETI EGYSÉGEI

Könnyedén elképzelhető, hogy a fiktív Tolnai-Kunstkammer látogatója a bejáratnál rögtön belebotlana egy szemétdombba, ahol egymásra hányva a Tolnai-motívumok tárgyiasult formái helyezkednének el. A nézőnek ebből a halomból ki kellene guberálnia mindazokat a dolgokat, amik számára a Tolnai-szövegek esszenciái, majd ezeket egy vulkánfíberbe helyezve be kellene vinnie a kiállítótérbe, amelynek egy tetszőleges pontján a tárgyakat kopott bőröndből kiszedegetve elrendezhetné, s ezzel saját asszociáció alapján létrehozhatná saját Tolnai-kiállítását, saját, a tárgyakat egyesítő történetét vizuális hidakat

teremtve ezzel szövegek, motívumok, tárgyak és nem utolsósorban önmaga között. A látogató a „teremtő játéköröm” (Horst Bredekamp) élményével gazdagodva térne haza.

Ez az ötlet rávilágít kiállításvízió(i)m néhány fontos jellemzőjére, a kapcsolódási pontok dinamikusságára, az interpretációk kimozdíthatóságára és a befogadók aktív szerepvállalásának vágyára. Az irodalom és a múzeum sok szálon kapcsolódik egymáshoz, a múzeumokat tematizáló irodalmi szövegek és az irodalmat bemutató múzeumok mellett az irodalom múzeumelméleti, a múzeum irodalomelméleti szempontú megközelítése egyaránt termékeny. Ezekből kíván néhányat felvillantani a disszertáció elméleti bevezetője, mely történeti és elméleti kontextusba helyezi az irodalmi muzeológia (1.), a gyűjtés, a múzeum, a muzealizálás, az archívum, az archiválás fogalmait (2.).

A disszertáció folytatásában a Tolnai-szövegekben konstruálódó kollekciók kapnak helyet. A sorrendet egyszerre alakítja a gyűjtemények kialakulásának történeti fejlődése, valamint az én-elbeszélő önidentifikációja. A káosztól a rend, a guberálótól a műtész felé haladunk. (3.)

A gyűjtés aktusa, a különféle kollekciók, galériák létrehozására irányuló tudatos vagy tudattalan hajlam Tolnai Ottó művészetében indulásától jelen. E koncentrikus körökben asszociatív technikával építkező életmű saját gyűjteményeit is koncentrikus körökben, asszociatív logikával bővíti, gazdagítja, de észre kell vennünk a selejtezés, takarítás gesztusát is. A változatos önidentifikáció során egész arcképcsarnok alakult ki a hatvanas évek kezdete óta. A sokarcú, sokszemélyiségű beszédalanyt színes társaság veszi körül a szövegekben, a legkülönbélebb figurák heterogén galériája formálódik a kezdetektől napjainkig. Vannak konstans jelenlévő alakok, de megfigyelhető egyes típusok, személyek, személyiségek feltűnése, majd eltűnése is, ilyen például a gerilla, vagy a Gstarbeiter.

A hétköznapi élet bizonyos dolgai és élőlényei az életmű kiemelt költői kategóriáiként, fontos motívumokként jelennek meg újra és újra a szövegekben. A Tolnai-opus különleges, egymáshoz hol lazán, hol szorosan kapcsolódó motívumok csodakamrára emlékeztető gyűjteménye, melynek rendezőelve az asszociatív logikában érhető tetten.

A mindenholnan összeszedett artefaktumok a múzeumi tárgy szintjére emelkednek Tolnai Ottó szövegeiben, a kopott, régi hokedli természetes módon magasztosul múzeumi tárgygyá. A régi tárgyak iránti rajongás egyszerre írható le a „Pompeji-effektus” (Hózsza Éva) és a „muzealizálás” (Andreas Huyssen) fogalmával. Míg az előbbi a tárgyak megtalálására, hamuból kikotrására, az elbeszélő nagyfokú érzékenységére vonatkozik, addig a muzealizálás a tárgygyal való foglalkozás következő szintjét jelenti, beemelését az irodalmi műbe, költői

kategóriává tételét, elhelyezését a Malraux „képzeletbeli múzeuma” nyomán megképzett „imaginárius múzeumban”.

A „Pompeji-effektus” inkább a guberáló alakjához köthető, míg a muzealizálás az alkotóként fellépő kollektor, a kusztosz tevékenysége. Tolnai Ottó is éppen e két fokozatot emeli ki, önmagát a guberálóhoz, a lomtalanítóhoz érzi közelebb, majd a gyűjtő fokozat átugrásával jut el a következő fázishoz, műgyűjtőként, műítészként, a Homokvár toronyszobájának kusztoszaként identifikálja magát.

Tolnai Ottó művészetére nagy hatással vannak Paul Valéry *Füzetei*, és a francia író füzeteinek mintájára a szövegek én-elbeszélője és az író is füzetek sokaságát írja tele. Ezek a valóságban is létező, valamint a művekben is fellelhető füzetek egy külön kis kollekciót képeznek. Egy ilyen füzetbe írja napi feljegyzéseit a *Gyökérrágó* lírai énje, a *Briliáns* női elbeszélője a szépírásfüzetben szerette volna megörökíteni gyönyörű karácsonyát, a *Valami koppant* című novella elbeszélője húga kis vonalas füzeteiben vezette saját naplóját, a *Boleró* narrátora „egész táskányi kis, fekete fedelű füzetet” írt tele Chardin csendéleteinek rózsaszínéről, a *Költő disznósírból* szerző-elbeszélője arról vall, hogy ez első útja mindenütt a papírkereskedésbe vezet, és finom füzeteket vásárol. E füzetek a lexikográfus és az archiváló arcélét is megvilágítják.

A kollekciókat három csoportra osztva vizsgálom, megkülönböztetem a hétköznapi gyűjteményeit, a képzőművészeti gyűjteményeket és a textuális gyűjteményeket. Az első kollekciót állatok, banális használati tárgyak (4.), szemétre hányt lomok (5.), a másodikat a képzőművészeti írások imaginárius múzeumának művei alkotják (6.). A harmadik kategória bonyolultabb az előző kettőnél, már az elnevezése is komoly fejtörést jelentett, s nem állítom, hogy sikerült megtalálnom a legtalálóbb kifejezést. Több különböző kollekciót egyesít, egyedüli kapcsolódási pont közöttük az irodalom. Elsősorban ide tartoznak a különleges, mániákus Tolnai-figurák, Tolnai-alakmások, másodsorban mások történetei, szövegei, valamint Tolnai saját szövegei, történetei, melyeket újrahasznosít, harmadsorban pedig a Tolnai-művek imaginárius könyvespolcának darabjai (7.) Ez utóbbihoz szorosan kapcsolódik a lexikográfusi tevékenység, ám ezt mégis külön tárgyalom (8.).

E tipológiába természetesen nem fér bele minden, olyan, mint egy időszaki kiállítás, most éppen ezeket állítjuk ki, de nem szabad megfeledkeznünk a hatalmas gazdagságot rejtő raktárról sem (9.) Bár a gyűjteményeket egymástól különválasztva próbálom vizsgálni, fontos megjegyezni, hogy azok az életműben nem válnak el egymástól, ebben a szöveg univerzumban, melyben minden mindenhez számtalan szállal kapcsolódik, az egyik dolog mindig belejátszik a másikba.

III. A DOLGOZAT EREDMÉNYEI, VÉGKÖVETKEZTETÉSEI

A disszertáció és egy fiktív kiállítás sem mutathatja be a teljességet, hiszen minden egyes verssor számtalan új univerzumot nyit. A szelektálás pedig mindig önkényes, és magában hordja a hiány égető fájdalmát. A dolgozatban tárgyalt gyűjtemények elképzelhetőek a kiállítás tereként, míg mindazok a témák, motívumok, szövegek, interpretációk, amelyek kimaradtak, a múzeum raktáraként. A múzeum nagysága éppen ebben áll, a raktárban „porosodnak” (a muzeológusok ezt természetesen kikérik maguknak) az igazi kincsek, s csak egy részük szerepel a bemutatóterben, nem feltétlenül a legértékesebb darabok. A por konzerválja, megőrzi a műveket, a *Polgár baba és a függőleges fakír* narrátora a poros kép kategóriájának bevezetését szorgalmazza, a por múzeumi minőségként, esztétikai kategóriaként tűnik fel.

Ha a teljes Tolnai-életmű múzeumi bemutatását kísérelnénk meg, az csak időszakos kiállítások sorozataként lenne elképzelhető, és talán még egy hosszú folyamat után is maradnának hiányosságok. A gyűjteményt a hiány tartja életben, a hiány szervezi, a hiány készlet újragondolásra, újrendezésre. Mivel nem a fő csapásvonalakon haladtam az értelmezés során, így szinte teljesen kimaradt az Adria, az azúr birodalma, a kékség által szervezett kollektív, a vizek archívuma, a velencei tükör s annak forradalmi megszenteltelítése és a többi. Hiánylistámra felkerülhet a *Képzelt lények könyve* mintájára az elképzelt irodalmi alkotások katalógusa, vagy az alföldi por irodalomtörténete. Mindenképpen komolyabb, mélyrehatóbb stúdiumokat kellene folytatni ómama almáriumáról, a vulkánfiberről, az én-elbeszélő és az alakmások bélyegberakóiról, Barnabás vesszőseprűjéről és az orosz takarítónő tollseprűjéről.

A Tolnai-szövegek szubjektumát pontosan leírhatjuk az „érzelmes gyűjtő” kifejezéssel. A szerző-Én meghatározó viszonyulása a szövegekbe beemelt tárgyvilág darabjai iránt a megérintettség, a kisajátítás, a személyessé tétel és az általa megfogalmazott „intimpistáskodás” kifejezéssel élve írható le. A narrátor szinte minden témával kapcsolatban talál személyes, lokális vonatkozásokat, akár egy pók, bonyolult, szerteágazó kapcsolati hálót sző magának, amelynek minden rezdülésére érzékenyen reagál.

A műveket a Kunst- und Wunderkammerek láthatatlan logikája szervezi. Lautréamont híres boncasztalának a Tolnai-szövegek kabinetszekrényének, ómama zöld almáriumának fiókjai felelnek meg, amelyek egybegyűjtött, egymástól nagyban különböző tárgyait szoros,

többszörösen összefonódó szálak fűzik össze, mindegyik tárgy egy vagy sok másik, a gyűjteményen belüli, vagy azon kívüli tárgyra utal, alternatív magánkánonokat hozva létre. Az én-elbeszélő a hamu alól kotorja ki, a szemétből guberálja össze írásművészetének átlényegülő, felmagasztosuló költői kategóriáit, metaforáit, a vulkánfibert, a mitikussá növesztett hokedlit, a Tito-szobrokat, az azúr szifont, vagy a rothadt kaptafát. E tárgyvilág kiegészül a képzőművészet jelentős és elfeledett alkotásaival, a költészettörténetből kisajátított életművekkel, figurákkal. A szemét megdicsőülését kitüntetett témaként kezelő opus azzá az entropikus múzeumi térré válik, amit Boris Groys a modernizmus legnagyobb és egyetlen műalkotásának tekint. E múzeumi tér bemutatására, a benne működő műveletek szemléltetésére kiválóan alkalmas egy az életmű belső logikáját szem előtt tartó kiállítás, amely nyitott, dinamikusan változó, kérdéseket vet föl, vitára ösztönöz, kacskaringós útvonalakkal teli, nem kizárólagos és nem végérvényes.

IV. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

TANULMÁNYOK KÖTETBEN:

1. *Tolnai-bestiárium*. In: konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007, 87–116.
2. *A hattyú színeváltozása. A hattyú motívuma Tolnai Ottó művészetében*. In: jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti és médiaközi kutatások. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008, 65–82.
3. „egy dublőr, aki a mi esetünkben az első szereposztást viszi...” (Néhány megjegyzés Tolnai Ottó alakmásairól). In: Alteregő. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 47–55.
4. *Kikristályosodó hulladék*. In: A VMTDK tíz éve. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2011, 337–340.
5. *A szemétdombtól a képzeletbeli múzeumig. Gyűjtőszemle Tolnai Ottó műveiben*. In: Habitus. Irodalom- és nyelvtudományi, pszicholingvisztikai, művészetelméleti és interdiszciplináris kutatások. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2012, 39-48.
6. „az ember ugyanis mindig önmagát gyűjti” Gyűjtőszemle Tolnai Ottó műveiben. In: Átmenet és különbözőség. Magyarságtudományok kelet-közép-európai kontextusban. Szerk: Fenyvesi Kristóf. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012, 259–264.
7. *A tér hitelesítő ereje*. In: A tér értelmezései- az értelmezés terei szerk. Pieldner Judit-Tapodi Zsuzsa, Erdélyi Múzeum-Egyesület– Kolozsvár, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012, 216–221.
8. *Érzelmes utazások a múzeumban*. In: KonTextus 7. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2013.

TANULMÁNYOK FOLYÓIRATBAN:

1. *A Tolnai-világ lexikona*. In: Tiszatáj. 2010/4, 15–19.
2. *Fiktív többszerzőjűség Tolnai Ottó újabb prózájában* In: Létünk, 2010/4, 141–147.
3. *Tolnai Ottó Imaginárius Múzeuma* In: Létünk, 2012/3.